

A NEOLATIN KÖLTÉSZET ÉS DRÁMA ALKONYA EURÓPÁBAN

Pierre Laurens és Claudie Balavoine humanista latin költészetet bemutató reprezentatív antológiájában az 1550 utáni időkből olasz szerző már nem található; a francia poéták latinul és anyanyelvükön egyformán írtak, és szoros kapcsolatot tartottak Ronsard-ral; Nagy-Britannia szerzői jobbára skótok, akik hosszú időt töltöttek a kontinensen, s főleg németalföldi és francia kapcsolatokat ápoltak. Az olasz szerzők teljes eltűnése éppoly jellemzőnek látszik a vulgáris nyelvű tudós költészetet kifejlesztő korra, mint a franciák és a lengyel Kochanowski kétnyelvűsége, kiknél eme poézis éppen a 16. század második felében alakult ki. Különös figyelmet érdemel a németalföldi szerzők száma és szinte korlátlan tekintélye. Működésük elsősorban az egyetemi élethez (Leiden) kapcsolható, s elsősorban nem is költők, hanem humanisták és tudósok voltak. Szembeszökő viszont és aligha helyeselhető, hogy Laurens és Balavoine antológiájában a németországi latin költők sora az 1560-ban meghalt Petrus Lotichius Secundusszal megszakad, pedig a 16–17. század fordulóján – Németalföld mellett – az akkori Birodalom lett a késő reneszánsz latin költészetének központjává, hatása pedig – vallásra való tekintet nélkül – Európa keletebbre fekvő országaira is kiterjedt.

Poétikák és antológiák

Mi sem jellemzőbb a 16. század második fele latin költészetének európai eloszlására, hogy a kor legjelentősebb és legnagyobb hatású (latin nyelvű) poétikai Franciaországban, majd Németalföldön és Németországban jelentek meg nyomtatásban. Julius Caesar Scaliger *Poetices libri septem* című könyvét Lyonban, 1561-ben adták ki először, majd Leidenben és Heidelbergben nyomtatták leggyakrabban. A másik nagy hatású költészettant a német származású jezsuita, Jacobus Pontanus írta (*Poeticarum institutionum libri III*, Ingolstadii, 1594), de még korántsem a barokk, hanem a késő humanizmus szellemében; a református német, Johann Heinrich Alsted enciklopédiájának részeként állított össze poétikát (*Septem artes liberales*, Herbornae Nassoviorum, 1620) részben Scaligerre, részben a századforduló költői gyakorlatára támaszkodva.

Németalföld és Németország vezető szerepére jellemző az is, hogy a kor legterjedelmesebb és máig forrásul használt latin költészeti antológiái ezekben az országokban jelentek meg. 1600-ban Dordrechtben látott napvilágot Damas van Blyenburg csaknem 1000 lapos gyűjteménye, az *Amorum hortus*, mely a petrarkista ihletésű latin nyelvű szerelmi költészet monumentális antológiája. A 150 költőtől közölt 1137 költemény túlnyomó része a 16. század közepe előtt íródott, vagyis a gyűjtemény inkább a múlt, semmint saját kora termését

örökítette az utókorra. A késő humanizmus ízléséhez jóval közelebb állnak a németalföldi származású, Heidelbergben működő Janus Gruter antológiái, az ún. *Delitiae*-sorozat, melyben az olasz, a francia, a német és a belga kötetek után később, mások összeállításában sor került a magyar (1619), a skót (1637) és a dán (1693) újlatin költők antológiájának a megjelentetésére is. A gyűjtemény így a humanista latin költészet reprezentatív kiadványsorozatává vált.

E vállalkozás úgy jött létre, hogy a frankfurti kiadó eredetileg Joannes Matthaenus Toscanus olasz költői antológiáját (*Carmina illustrium poetarum Italarum*, I–II, Lutetiae, 1576–1577) akarta újra megjelentetni, és Janus Grutert kérte fel az anyag bővítésére. A humanista nyomban észrevette, hogy a mű a nagynevű költőknek alig egynegyedét tartalmazza, és a szükségesnek vélt kiegészítésekkel egy 1400 lapot kitevő gyűjteményt állított össze (1608). A vállalkozás kétségtelenül sikert aratott, mert többi kötetei, a francia (1609), a német (1612) és a belga (1614) gyors egymásutánban követték egymást. Feltűnő ugyanakkor, hogy a sorozat sikere ellenére a szerkesztő tele van panaszokkal: a fejedelmi udvarokban a latin költészettel szemben „iudicii sinisteritas” uralkodik, és elfelejtik, hogy Vergilius tette naggyá Maecenast, nem pedig Maecenas Vergiliust; az egyik kötetben az olvasható még, hogy véleménye szerint korábban általában „*rarescit studium poetices*”, és a helyzet annál képtelenebb, mert korának költői semmivel nem rosszabbak, mint az antikok.

A válogatásban egy új kor ízlése nyilvánul meg. A *Delitiae poetarum Belgicorum* II. részének (pars) előszavában Gruter kereken kijelenti, hogy száz esztendeje már az is költőnek számított, „*qui tres voces in faciem carminis*” tudott összehozni, és ebből a korból vannak bizony, akik már nem számítanak „költőfejedelemnek”. Az ízlésbeli és a tudományos megítélés változására mi sem jellemzőbb, mint hogy Gruter Du Bellay minden latin versét felvette antológiájába, Rudolphus Agricolától már csak néhányat emelt be, s míg a németeknél Conrad Celtis éppen csak 25 lapot kapott, Georgius Sabinus és Nicolaus Reusner 200–200 lappal büszkélkedhetett, vagyis a szerkesztő messzemenően a kortársakat és korának ízlését állította előtérbe.

A költői gyakorlat

Eme kortársi költészetben elég jól látható módon bomlott fel a korábban klasszikusnak és egyedül utánzásra méltónak tartott nyelv és a hagyományos formák rendszere. A költészet nyelvébe szándékosan vettek fel archaikus és modern szavakat, a formák között elterjedtek a betű- és szójátékok, vagyis az anagrammák, a chronosztichonok, a rimek, az előlről és hátulról egyformán olvasható sorok. Különösen divattá vált Julius Caesar Scaliger poétikája nyomán a paródia, kedveltté vált a cento és a képvers. Mindezek az extrém formák az udvari költészetben, amikor tehát a költő társadalmilag magasabb rétegek számára írt, a hivatalos reprezentációt szolgálták. Mikor barátai és humanista köre, vagyis a vele egyenrangúak számára alkotott, önmaga és exkluzív köre előtt tetszelgett, elhatárolva magát a társadalomtól, mely nem érti meg, sőt lenézi őt. Tovább élt a költői tevékenység magasabbrendűségének és a költő kiváltságos voltának a gondolata, hangsúlyozva az *ars* és *ingenium* reneszánsz értelmezését: volt, aki azt vallotta, hogy jó, örök életű verset csak

az írhat, aki „Istennel van tele” (Deo plenus), és van benne valami emberfölötti (aliquid habeat supra hominem), volt, aki szerint jót írni nehezebb, mint hogy olyan tudja megalkotni, akinek más a dolga.

A sajátos helyzet következménye, hogy a kor költészetében háttérbe szorultak a szerelmi témák, a szoltárparafraízisokat kivéve súlyát veszítette a bibliai költészet, előtérbe került viszont az alkalmi költészet: abban az értelemben persze, hogy a versek tekintélyes részét humanista írta humanistának. Egyes szerzők gyűjtötték az életük különböző alkalmaira írott költeményeket, ezeket utóbb kötetbe szerkesztették össze, s nem egy könyv jelent meg, amely egy-egy kiemelkedő vagy kiemelkedni kívánó személy jelmondatára írott verseket tartalmazott. Minthogy a késő humanista költők tekintélyes része egyetemi tanárként, jórészt a filozófiai karokon talált állást magának, és a latin oktatási nyelv is megmaradt, egy-egy egyetem a latin költészet tűzhelyévé válhatott. A hallgatók részint pártfogóik tiszteletére adtak ki versesfüzeteket, részint társaik hazatérése alkalmából, netán halálára publikáltak, és általános szokás volt, hogy a disszertációkat a tanárok és a tanulóársak üdvözlő versekkel látták el, melyek még a 17. században is legnagyobb részt latinul jelentek meg. Így váltak a lassanként visszaszoruló latin nyelvű költészet utolsó fellelegváráivá az egyetemek.

Latin és anyanyelv versengése (Franciaország, Anglia)

Az Ibériai-félsziget országaiban annyira erős volt már az anyanyelv pozíciója az irodalomban, hogy jelentős latin humanista költészet nem is fejlődött ki. Itália, mely a 15. században és a 16. elején Európa legkiválóbb latin költőit adta, a 16. század folyamán végérvényesen a lingua vulgarist tette a költészet nyelvévé. A franciáknál a késő reneszánsz ideje még a kétnyelvűség kora. Du Bellay 1549-ben kiadta már a francia nyelv irodalmi jogait hirdető *Défense*-át, de ennek ellenére latin verseket is írt, többek között a latint elutasító Ronsard-hoz, és állást is foglalt latin verseinek jogossága mellett. S bár a Pléiade költői diadalra juttatták a francia nyelvet a költészetben, legtöbb képviselője, különösen Rémy Belleau és Baïf latin verseket is írtak, bár ezek másodrendűek irodalmi munkásságuk egészében. Kétnyelvű költő volt az elsősorban reformátorként ismert Théodore de Bèze is, aki 1569-ben újra kiadta *Poemata* című, eredetileg 1548-ban megjelent kötetét – csak éppen az „Amatoria” csoportot hagyta ki belőle.

Hogy a latin nyelv nem szorult teljesen háttérbe a Pléiade költőinél, az elsősorban többjük mesterének, Jean Dorat-nak (Auratus, 1508–1588) volt köszönhető. A kiváló humanista tudós, a görög nyelv és irodalom mesteri ismerője, 1567-től poeta regius, tanítványaitól eltérően verseit csak latinul – olykor görögül is – írta, s élete végén egy részüket kötetben is kiadta (*Poemata*, 1586). Túlnyomórészt udvari szempontokat követő alkalmi költeményeiben Pindarosz és Horatius voltak a mintaképei, s az ő nyomán e két nagy ókori ódaköltő vált latinul verselő kortársainak és közvetítőinek is a vezércsillagává. Dorat tekintélye a század végéig nem engedte a latin költészetet teljesen háttérbe szorítani, sőt átmenetileg még a latin némi ellentámadásának is tanúi lehetünk. Bármennyire bírálta is Ronsard a latineurs-t, grécaniseurs-t, mestere 1567-ben latinra fordítja a *Franciade* egyes részleteit. Latinra fordít Ronsard-műveket Jean Édouard Du Monin (1559–1586) is, sőt egy

évvel megjelenése után latinra fordítja Du Bartas *La semaine-jét* (*Beresithias sive mundi creatio*, 1579). *Miscellanea poetica* (1578) című kötetében Du Monin sajnálkozik is afelett, hogy kortársai csak franciául írnak, mert a latin nélkül Franciaország barbarizmusba süllyedhet, hiszen költői csak a latin révén számíthatnak nemzetközi elismerésre.

Ha hosszabb távon Du Monin tévedett is, a 16. század végén néhány francia költő jelentős hírnévre tudott szert tenni latin verseivel Európának különösen középső zónáiban, mint pl. Jean Passerat (Passeratius, 1534–1602), valamint Scévole de Sainte-Marthe (Samartanus, 1536–1623). Mindketten latinul és franciául egyaránt verseltek, de fontosabbnak tartották latin költeményeiket. Mint latin költő is nagy hatással volt kortársaira Henri Estienne (1531–1598), aki elsőként foglalkozott filológiai alapossggal a paródiával és a centóval (1573). 1575-ben kiadta paródiáit (*Parodiae morales*), melyek saját előadása szerint úgy jöttek létre, hogy Bécsből hazafelé lovagolva Horatius és más szerzők verseinek átférmálásával szórakozott. Estienne műveinek felhasználásával 1579-ben önálló paródiakötet is megjelent, és ettől kezdve a 17. század első évtizedéig egymást érték a hasonló kiadványok.

A latinnak az anyanyelvű irodalommal szembeni végleges tévesztését jól mutatja Nagy-Britannia esete. A két legtartósabb fortune littéraire-t kivívó szerző nem is a szorosabban vett Angliából, hanem Skótszágából, illetve Walesből származik. Az elsősorban drámáiról ismert skót George Buchanan (1506–1582) irodalmi művei jórészt nem is hazájában, hanem Franciaországban és Portugáliában születtek. Ez utóbbi helyen – az inkvizíció börtönében – írta 1566-ban megjelent verses latin zsoltárparafrázisait Horatiustól és más ókori lírikusoktól kölcsönzött 29 különböző metrikus formában. A walesi John Owen (1564–1606) moralizáló, ironikus, a halállal sokat foglalkozó epigrammáiról nevezetes, melyeket 1606-tól kezdve adott ki, s melyek végül tíz könyvre nőttek. A brit Martialisnak nevezett költő Philip Sidney köréhez tartozott, s megbecsülésére jellemző, hogy Shakespeare mellé temették kortársai. Bár versei címeibe olykor angol szavakat is kevert, a 17. század folyamán főleg a kontinensen, itt is elsősorban Németországban és Németalföldön váltak népszerűvé és jelentek meg versei. A kor harmadik jeles angol neolatin költője, Thomas Campion (1567–1620) már kétnyelvű, angolul és latinul egyaránt verselt, ez utóbbi nyelven panegyricusokat, elégiákat és epigrammákat írt (*Poemata*, 1595). A klasszikus hagyománnyal való elkötelezettségét azonban leginkább kritikai munkássága mutatja: harcot folytatott a rímelés barbárnak minősített gyakorlata ellen, a századforduló egyik legnevezetesebb irodalmi vitáját provokálva.

Tradíció és költészet (Németalföld)

A szigorúan tudós latin költészet a legnagyobb virágzását a századvégi Németalföldön érte el. A költészetben a líra ellenében a tudomány uralkodott el, pedig ez az ország mondhatta korábban a magáénak a talán legnagyobb neolatin lírikust, Janus Secundust. Ennek szerelmi tematikáját magas színvonalon azonban kevesen követték. Ez utóbbiak egyike Janus Lernutius (Lernout, 1545–1619), aki párizsi, itáliai, angliai élményei mellett Secundus nyomdokain járt. Ő is írt *Basia* címen versciklust, de kevesebb erotikus szenvedéllyel, mint mestere. Számos követőre talált a női szemekről írt *Ocelli* című verssorozata, mely rafináltságával és mesterkéltségével a manierizmus jellemző alkotása. Erotikus

költészetének termékeit, más versekkel, pl. idylles sacrées-ivel együtt még fiatalon adta ki *Initia* (1579) című kötetében.

Hasonló irányt követett fiatal éveiben a leideni egyetem későbbi nagy híru professzora és költőkiválósága, az idősebb Janus Douša (van der Does, 1545–1609). Párizsban Jean Dorat tanítványa volt és baráti kapcsolatba került a Pléiade legtöbb tagjával, magával Ronsard-ral is. A franciák mellett Janus Secundus, olasz szerzők, Julius Caesar Scaliger és Thomas More voltak rá hatással. Szerelmes verseiben kortársaihoz hasonlóan Janus Secundust követte a maga módján; olasz és francia szerzőket fordított latinra. Fiatalkori szerelmes verseit házasságkötésének idején (1566) szerezte és 1570-ben, majd a német Paul Schede-Melissusnak ajánlva jelentette meg azokat (1575). Leiden ostromával kapcsolatos verseit 1576-ban publikálta. Költői nyelvét az archaikus és a késő latin nyelv használata, keresettség és homály jellemzi.

Fia, az ifjabb Janus Douša (1571–1596/97) már 13 éves korában verselt. 17 évesen arról a veszélyről írt, amely Angliát a spanyol armada támadása miatt fenyegette, és előre megjósolta I. Erzsébet királynő győzelmét. Számos alkalmi verse között található két Philip Sidneyhez intézett epicedium, nyolcesztendő hűgának halálára szerzett költemény, *Res caelestes* című tankölteménye töredékben maradt. Szerelmes verseit *Erotopaegnon* cím alatt foglalta ciklusba: a szó az olasz Hieronymus Angerianustól származik, költői mintája Janus Secundus mellett Lernutius lehetett.

A század utolsó két évtizedében már egyre kevesebb talaja volt Németalföldön a petrarkista hagyományhoz kötődő latin poézisnek. Nemcsak a filológusok és a filozófusok, de a költők körében is Justus Lipsius lett a legnagyobb tekintély. A 16–17. század fordulóján vele levelezésben állni a költők számára is a legnagyobb megtiszteltetésnek számított, és aki valamit is adott magára, az ő követőjének vallotta magát. Lipsius maga nem volt költő, bár kora humanistáihoz hasonlóan alkalmi verseket ő is írt (*Musae errantes*, 1610), környezetében és követői között azonban jó néhány költő-professzor akadt. Központjuk elsősorban a leideni egyetem, ahol Lipsiust az idősebb Douša támogatta tanszéke elnyerésében.

Az egyetem másik nagy híru tanára volt Dominicus Baudius (Dominique le Bauldier, 1561–1613), akinél kétségtelen Lipsius hatása. Teológiát Genfben tanult, Angliában kapcsolatba került Philip Sidneyvel, Leidenbe 1603-ban hívták meg. Ez az indulus ember anyanyelvként kezelte a latint, nagy öntudattal kívánta elismertetését és nyíltan panaszkodott, hogy az ő korában kevesen értik a költőket.

A leideni egyetem nagyságai közül Josephus Justus Scaligert (1540–1609) elsősorban tudósként tartja számon az utókor, de verseivel is nevet szerzett magának. 1593-ban kapta meg Justus Lipsius helyét, befolyása alatt nevelkedett Daniel Heinsius és Hugo Grotius. Személyében látható legvilágosabban a klasszika-filológia és a latin költészet kapcsolata. Egyik kötetét Daniel Heinsius adta ki (*Iambi gnomici*, Leiden, 1607); egy másikat (*Poemata Graeca*, Leiden, 1625) Petrus Scriverius (Schryver) Hugo Grotiusához intézett ajánlással, amelyben nem kéri a „nagyok” (satrapae) pártfogását, figyelmen kívül hagyja a „tudatlanokat és a hatalmasokat” (indocti et potentiores) is, és a könyvet azoknak adja ki, akik valóban értenek a tudós irodalomhoz: mindezt mesterének szellemében, mert ő ugyancsak keveseknek, a tudomány és az elegancia értőinek szánta verseit. Scaliger verseket írt Janus

Dousához leányának házasságára (1600) és ez utóbbi első gyermekének születésére (1601), Justus Lipsius halálára, vagyis tudatosan folytatta a leideni hagyományokat; de ápolta a német kapcsolatokat (Paul Schede-Melissus, Konrad Rittershausen), fordított olaszból, epitáfiumot írt George Buchananre, verset Daniel Heinsiushoz. Maga Heinsius (1580–1655) a 17. század elején, ifjúkorában írta verseit, barátja, Hugo Grotius (1583–1645) ugyancsak korán, 32 éves korában hagyott fel a versírással. Heinsius német viszonylatban arról lett nevezetes, hogy a késő reneszánsz kor latin költői gyakorlata mellett vulgáris nyelvű műveivel ösztönzést adott a német nyelvű tudós költészet kibontakozásához.

Az intellektuális elit költészete (Németország)

A német késő reneszánsznak a maga korában és ma is legismertebb latin költője Paul Schede-Melissus (1539–1602) volt. Kétszer tartózkodott Bécsben (1561–1564, 1565–1567), hosszú utazást tett Franciaországban, időzött Genfben, mély hatást tett rá Henri Estienne és Ronsard, írt néhány francia és egy német szonettet, és latin fordításokat készített a francia költő műveiből. Francia hatásra írt ma ismeretlen német grammatikát és szótárt, 1570-ben III. Frigyes pfálzi választófejedelemtől megbízást kapott a Clément Marot és Théodore de Bèze által szerzett hugenotta zsoltáros könyv (1562) lefordítására. A vállalkozás nem sikerült; a feladatot később a szerényebb tehetségű Andreas Spethe végezte el: *Davidis prophetae regii psalmorum paraphrasis metrorhythmica* (Heidelberg, 1596). III. Frigyes halála (1576) után Schede-Melissus Itáliába utazott (1577–1580), hazatérése után Nürnbergben élt (1580–1584), míg végül János Kázmér választófejedelem Heidelbergbe hívta, ahol fejedelmi tanácsos és a Bibliotheca Palatina könyvtárosa lett.

Első jelentős köteteit (*Schediasmata poetica*, 1574; *Schediasmatum reliquiae*, 1575) még itáliai utazása előtt jelentette meg, a továbbiakat heidelbergi tartózkodása idején. Ebben az időben vált a város a német késő humanista költészet központjává, ahol Schede-Melissus korlátlan tekintélynek örvendett, és legfőbb közvetítő volt a német, valamint a francia és a németalföldi költészet között. Udvari alkalmazott létére sem írta meg végül támogatójáról a Casimirias-eposzt, és hazájában nemcsak Horatius fő követője, hanem a Horatius-paródiák terjesztője lett. Az 1620 táján fellépő újabb irónemzedék a német nyelvű tudós költészet előfutárának tartotta, ami igaz is történetileg, de ő maga aligha gondolt arra, hogy az anyanyelvi költészetet a latin elé helyezze.

Schede-Melissuson kívül a kor legtöbb német újlatin költője az egyetemek filozófiai karán tanított. A szigorúan lutheránus wittenbergi egyetemen Friedrich Taubmann (1565–1613), a költészet professzora állt a heidelbergiekkel szoros kapcsolatban. Ellátta egyetemi feladatait, az egyetem fennállásának 100. évfordulóján hexameteres verset mondott fel a templom kórusán felállított katedráról (1602), de ugyanakkor kora legnagyobb költőjének tartotta a református Schede-Melissust, aki szerinte egyben-másban még az antikokat is felülmúlta; verseket írt házasságára, versben üdvözölte az ifjabb Janus Dousát 26. születésnapján, írt Janus Gruterhez, Daniel Heinsiushoz, Móríc hesseni örgrófhhoz, számon tartotta, hogy Justus Lipsius egy ideig Jénában tanított, védelmébe vette stílusát, és noha megvallotta, hogy ő maga ciceróniánusként kezdte pályáját, elfogadta nála a szokatlan szavak használatát és a tömörséget. Számos kortársához hasonlóan megírta, hogy az ő

idejében egy szabónak vagy más mesterembernek nagyobb a becsülete, mint egy koszorús költőnek. Ugyanakkor azt is vallotta, hogy a költészet játék, de tehetség kell hozzá, és az a célja, hogy az átlagon felüli emberek tetszését nyerje meg.

Nathan Chytraeus (1530–1600) a rostocki egyetemen kezdte pályáját. Sok német kortársához hasonlóan megjárta Németalföldet, Angliát, Franciaországot, Svájcot és Itáliát. Fő művét, az egyházi év Ovidiust imitáló feldolgozását előszava szerint (1583) még Georgius Fabricius irányítása alatt kezdte meg, minden hónapot egy-egy barátjának ajánlott benne. Grécista kollégája, Joannes Caselius (1533–1613) nem annyira latin és görög verseivel (*Carmina gnomica Graeca et Latina*, Hamburg, 1624), hanem a kor kritikájával tűnt ki kollégái közül. Költeményeinek kiadója, Heinrich Hudemann szerint a legnagyobbak az ars és az eloquentia fejedelmének tartották Caseliust, kinek filozófiája a barbaries és a szofisztika ellen irányult. E filozófia lényegében a sztoicizmus volt, amely verseiben a bölcs rezignációban, a csendes humanista kertek kultuszában, a versírás gyönyörűségében nyilvánult meg.

Helmstedt legnevesebb költő-professzora Heinrich Meibom (1555–1625) volt. Írt még a reformáció hagyományának megfelelően bibliai tárgyú verset (*Concio ... prophetarum Esaiarum ... heroico carmine reddita*, Helmstedt, 1595), de származott tőle Vergilius soraiból összeállított verselmény (cento) is Dávid és Góliát harcáról (1580), ugyanilyen a törökök ellen (*Classicum aduersus Turcas Musulmanos*, Helmstedt, 1595), amit recitáltak is az egyetemen. A szerző hangoztatta ajánlásában, hogy azokat szereti, akik szülik és nem „kihányják” magukból (evomere) a verset, és neki tetszik a cento, amely inkább kritikai munkával (recensio), mint az első koncepció (conceptus) alapján készül. Centóinak igazolására azt hozta még fel, hogy általuk válik leginkább hasonlatossá a nagy költőkhöz. Az ilyenfajta versszerzés roppant fáradtságosnak, formai extrémitásnak tűnő összeszerkesztési munkájáról azt vallotta, hogy már gyermekkorában kedvét találta benne. Meibom Horatius-paródiái (*Parodiarum Horatianarum libri duo ... item Sylvarum libri duo*, Helmstedt, 1588; *Parodiarum Horatianarum reliquiae*, Helmstedt, 1589; *Novae parodiae ad odas quasdam Horatianas*, Helmstedt, 1596) manapság ugyancsak formai különlegességnek tűnnek, akkor azonban szelvében ismert és tisztelt költői formának számítottak. Műveiben határozott tendencia nyilvánul meg a római költő vallásos, pedagógiai, néhol protestáns átértelmezésére, mely, mint rámutattak, kapcsolatba hozható az ifjúság számára purgált első Horatius-kiadás megjelenésével (1570) és az angol Alexander Ross (Rosaeus) könyvével, aki Vergilius-centók formájában szerkesztette meg Krisztus történetét (1634).

A kései latin költészet normáinak vagy éppen divatjának terjesztésében a német egyetemek játszották a legnagyobb szerepet, ahol mindig akadt professzor, akin keresztül a hallgatók e poézis legjobb hagyományaival ismerkedhettek meg, s azután – szerényebb színvonalon – azt maguk is művelték és tovább terjesztették. De nagy szerepük volt a latin alkalmi költészet művelésében azoknak a humanista orvosoknak és jogászoknak is, akik fejedelmek, főpapok, városok szolgálatában tevékenykedtek, jórészt olasz vagy francia tanulmányúton szerezve meg diplomájukat. Közéjük tartozott a würzburgi hercegpüspök háziorvosa, Joannes Posthius (1537–1597), Petrus Lotichius tanítványa, kinek latin költeményei két kötetben jelentek meg (1580, 1595), valamint a Padovában tanuló Franz Hildesheim (1551–1614), aki leveleket írt bécsi és magyarországi barátaihoz és pártfogói-

hoz, kitűnő francia kapcsolatokkal rendelkezett és elszánt híve volt a vallásbékének: vallotta ugyanis, hogy maga a vallás azonos, csak a külsőségekről folyik a vita (de veste tantum est controversia), és érintkezni akart még az anabaptistákkal is (*Neniae*, Berlin, 1596).

A városi szolgálatban fontos szerepet betöltő humanista költő-literátorok között külön kiemelendők a nürnbergiek és a boroszlóiak. Az egyik csoportból Georg Remet (1561–1625) és Konrad Rittershausent (1560–1631), a másiktól Jakob Monaut (1546–1603) és Daniel Rindfleischet (Bucretius, †1631) lehet kiemelni, akiknek egyformán maradandó érdemük volt városuk humanista műveltségének kibontakoztatásában. Boroszló humanizmusának fényét Monau mellett Dudith András, valamivel később Valens Acidalius (1567–1595) adták.

E fiatalon meghalt, Olaszországban orvosi diplomát szerzett költő levelezett Justus Lipsiusszal, Joannes Caseliusszal, az ifjabb Janus Dousával, Janus Gruterral, a magyar Forgách Mihállyal, a boroszlói Lorenz Scholtzcal (*Epistolarum centuria* I, Hanoviae, 1606). Halála után megjelent verseit Caspar Cunradus Jakob Monanának és Daniel Rindfleisch-Bucretiusnak ajánlva a belga Janus Lernutius, a lübecki Janus Gulielmus költeményeivel együtt adta ki (1603). Acidalius írt paródiákat Horatius és Catullus verseire, epigrammát szerzett Giordano Brunóra, verset barátja, Lorenz Scholtz boroszlói orvos kertjére, minthogy pedig Acidalius a könyv megjelenésének idején már nem élt, a kiadó a kötet végén egy Horatius-paródiával vett búcsút tőle.

A kései humanista költészet elterjedése

A német és olasz nyelvterülettől keletre és északra a latin humanista költészet a horvátoknál, a magyaroknál, a csehекnél és a lengyeleknél már a 15. század óta virágzott a társadalmi elit körében. A 16. század második felében – a dalmáciai horvátokat kivéve, ahol ekkor már teljesen diadalmaskodott az anyanyelvűség – a latin költői tevékenység ezeknél a nemzeteknél rendkívül széles körben elterjedt és divatosná vált az értelmiség alacsonyabb rétegeiben, az egyszerűbb lelkészek, tanítók körében is. Ugyanakkor meghódította a humanista Európa peremvidékeit is: a skandináv és a balti országokat. E nagy földrajzi térség késő humanista latin költői nagy többségükben a német protestáns egyetemek neveltjei, az ott tanultak nyomán igyekeztek egyházuk, városuk érdekeit, hírnevét latin alkalmi verselményeikkel szolgálni, illetve öregbíteni. Csak néhány olyan akadt közöttük, aki a humanista költészet legjobb itáliai, franciaországi, németalföldi forrásaihoz kapcsolódott.

Ezek egyike a filológusként, irodalomteoretikusként és történetíróként egyaránt nagy érdemeket szerzett magyar Joannes Sambucus (Zsámboky), aki hosszú itáliai, németországi és franciaországi (itt Jean Dorat tanítványa volt) tanulmányai után az 1560-as években Bécsben telepedett le s lett az ottani humanista kör központi alakja. Élvezte Henri Estienne barátságát, támogatója lett a fiatal Justus Lipsiusnak, tevékeny alakja volt az 1570-es években Pozsonyban létrejött költői akadémiának; neki köszönhető az Alpoktól északra fekvő Európa első nagy humanista költője, Janus Pannonius összegyűjtött verseinek a kiadása (1569). Fiatalkori verseinek gyűjteményét (*Poemata*) 1555-ben adta ki Padovában, igazi költői hírnevét azonban *Emblemata* (Antverpiae, 1564) című kötete biztosította, melyet hamarosan flamand és francia nyelvűre is lefordítottak. Az ő tanítványa volt a

legkiválóbb 16. századi magyar történetíró, Istvánffy Miklós, padovai tanulmányai során Petrus Lotichius barátja, később a pozsonyi költőkör tagja. Barátaival, valamint mecénasaihoz írt, illetve jeles kortársai halálára komponált alkalmi költeményei mellett leginkább az 1560-as években írt, Sannazzaro hatásáról tanúskodó bukolikus versei tűnnek ki eleganciájukkal. Költői talentumban mindkettejüket felülmúlta a lengyel reneszánsz nagy alakja, Jan Kochanowski, aki lengyelül írt fő művei mellett a latin költészetnek is kitűnő művelője volt. Padovai tanulmányai során kezdett el latinul verselni, s különösen nagy hatással volt rá párizsi tartózkodása, mikor megismerkedhetett a Pléiade költőinek műveivel. Latin epigrammáit és elégiáit 1584-ben adta ki négy könyvben, s a neolatin költészethez való vonzódását mutatja az is, hogy lengyelre fordított Janus Pannonius-verseket és anyanyelvére átköltötte Buchanan zsoldárparafrázisait is.

A többiek ritkán múlták felül a tisztes középszert, a humanista kultúra elterjesztésében, a latin költői örökségre való fogékonyság felkeltésében azonban igen nagy az érdemük. Alkotásaik többsége alkalmi szerzemény (epithalamium, epicedium stb.), de nem ritka a hazafias eposz vagy legalábbis annak kísérlete, illetve a nemzeti múlt lírai versciklusban való átköltése. A sok száz észak-, közép- és kelet-európai latin poéta közül csak példaként sorolhatunk fel néhányat. A dán költők közül Erasmus Michaelis Laetus (1526–1582) *Bucolica* (Wittenberg, 1560) című kötete Melanchthon előszavával jelent meg; a svéd Laurentius Petri Gothus (1529/1530–1579) *Stratagema Gothici exercitus adversus Darium* (1559) című hazafias epikus művével tette emlékezetessé nevét. A Baltikumban elsősorban Riga városában talált termőtájjra a késő humanista latin költészet. Itt a lengyel király volt titkára, a porosz Daniel Hermannus (1543–1601) a legjelesebb. Báthory István lengyel királyról szóló *Stephaneis* című eposza befejezetlen maradt; verseinek gyűjteményét halála után adták ki (*Poemata Academica, Aulica, Bellica*, Riga, 1614–1615). Lengyelországból Kochanowski mellett Andreas Tricesius (1530–1582) protestáns szatirikus költő, valamint Sebastianus Clonovius (1545–1602), az ukrainai táj énekese emelkedik ki. Csehországban 1600 körül a latinul verselők egész sora tevékenykedett, közülük Paulus a Gisbice (Pavel z Jizbice, 1581–1607) mint epigrammaíró, Caspar Cropacius (1539–1580) pedig *Duces et reges Bohemiae* című ciklusával érdemel figyelmet. Magyarország történelmi tragédiájáról írta meg az erdélyi szász Christianus Schesaeus *Ruinae Pannonicae* (1571) című, Vergiliust sikertelenül imitálni próbáló eposzát; a Szászországból származó s eretnek antitrinitárius teológusként nevezetes Johannes Sommer pedig *Clades Moldavica* (1572) címmel egy 15 elégiából álló versciklusban Heraklides moldvai vajda uralmának és bukásának történetét énekelte meg az átlagosnál jobb költői színvonalon. Különösen termékeny volt végül a sziléziai származású, de Magyarországon működő, s a Habsburgok elleni mozgalmakban politikai szerepet is vállaló Joannes Bocatius (Bock), aki több száz alkalmi versének nagy részét *Hungaridos libri poematum V* (1599) című vaskos kötetében adta közre.

A késő humanista latin dráma

A késő reneszánsz kor latin drámáit főleg a professzori, magas képzettségű értelmiségi- és patriciusréteg számára írták, akárcsak a lírát, a szerzők is azonos körből kerültek ki. Az előadások színhelyei az udvarok és a vezető iskolák voltak. A korszak drámáinak a

klasszikusok (görög szerzők latin fordításai, Plautus, Terentius, Seneca) követése mellett egyik jellemzője lett a drámai szerkezet fellazulása. A színházi előadásokon látványos színpadi kép és színes jelmezek csábították a nézőt. A latin klasszikusokat nevelési céllal és a kor elfogadott értékelése szerint válogatták: első helyen Terentius állt, akit csak tisztas távolságban követett Plautus; azon az alapon, hogy az utóbbi az utca, az előbbi a szalonok nyelvét írta. A reformáció és az ellenreformáció korában még ez a morális ítélet sem volt azonban elég, és az evangelizált Vergiliushoz hasonlóan Terentiust is átfírták (Cornelius Schonaeus: *Terentius Christianus*, Köln, 1592). Ez az exkluzív színház és drámairodalom azonban óhatatlanul a népnyelvi színjátszás és a széles publikum kívánságának hatása alá került, és Németországban a 16. század második felétől szokásba jött, hogy a latin drámákat népnyelven is előadták, később az egyes felvonások közé ugyancsak közérthető és látványos közjátékokat iktattak.

A cím szerint ismert darabok száma összeállíthatatlan, a fennmaradtaké légiónyi. Az 1550–1650 közötti évszázadból még Angliából is mintegy 150 latin dráma ismeretes. Itt a legnevesebb szerző alighanem William Gager (1555–1622), akinek *Meleager* és *Ulysses redux* drámái (Oxford, 1592) nyomtatásban is megjelentek, kéziratban maradt darabjai közül a *Dido* című tragédiáját 1583-ban adták elő. George Buchanan igen népszerűvé vált *Iephtese* és *Baptistese*, valamint görögből latinra fordított tragédiái, Euripidész *Medeája* és *Alcestese* Bordeaux-ban került színre először. Az említettekhez hasonlóan iskoladráma és klasszikus minták szerint készült a katolikus Adrien de Roulers (Adrianus Roulerus) Stuart Máriáról írt tragédiája (1593). Angliához hasonlóan kizárólag iskolákban kerültek színre latin drámák Portugáliában és Spanyolországban, ahol a jezsuiták külön tárgyalást igénylő iskolai színpadain jutottak jelentőséghez. A skandináv országokban a humanista latin drámát és színjátszást a külföldi (német, holland, svájci) egyetemeket járt tanárok honosították meg az iskolákban és a koppenhágai egyetemen. Részben klasszikus szerzőket adtak elő, részben eredeti drámákat, melyeket külföldi minták alapján írtak meg.

A latin dráma – a költészethez hasonlóan – a 16. század végén Németalföldön és Németországban élte utolsó virágkorát. Németalföldön a század második felében Seneca drámái kerültek előtérbe, elsősorban a *Troades*, az ártatlanok szenvedésének drámája. Nagyra becsülte Hugo Grotius és Vondel, ezt fordította később németre Martin Opitz (1625). A bibliai tárgyú drámák mellett (Hugo Grotius: *Adamus exul*, 1598, *Christus patiens*, 1608; Heinsius: *Infanticida*, 1632) a politikai témák váltak gyakorivá, mint Heinsiusnál az *Auriacus sive libertas saucia* (1602) Orániai Vilmos meggyilkolásáról (holland fordítások: 1606, 1617) vagy Caspar Casperius darabja, a *Princeps Auriacus sive libertas defensa* (1599).

Strassburg a német akadémiai színjátszás központjává fejlődött, ahol a Párizsból érkező Johannes Sturm javaslatára egyesítették a város három latin iskoláját. A kiváló pedagógus alatt létrejött Gymnasium a vallási tolerancia fellekvára lett, az iskola repertoárjából egyedül a hitvitázó drámák maradtak ki. Ő maga kiadta Plautust (1565), de a klasszikus drámák mellett igen sok újlatin darabot adatott elő. A város anyagilag támogatta az előadásokat. Ez tette lehetővé és egyszersmind szükségessé, hogy az egyre növekvő, a diákokon, szüleiken, a városi előkelőségeken kívül fejedelmi személyekből álló közönség befogadására az iskola udvarára tegyék át a színpadot (1565), amelyen görög szerzőket is

előadtak. A korábbi újlatin darabok közül színre került Buchanan *Jephtese* (1567, 1569), Macropedius *Hecastusa*, s a vallási tolerancia megengedte, hogy a belga Holonius mártírdramáját is előadják (*Laurentius*, 1584). 1590-től helyi szerzők újlatin drámáival kezdődött új korszak Strassburgban. Michael Hospenius *Equus Troianus*ával (1590) és *Didójával* (1591) gazdagította a repertoárt. Mindkettő Vergilius *Aeneis*éből készült; az előbbiben a neves strassburgi retorikaprofesszor, Melchior Junius (1545–1604) levele olvasható, aki a dráma kiadására buzdította a szerzőt. A sziléziai származású Georgius Calaminus *Helis* című, Salamon I. könyvéből írott drámáját (1591) Mátyás főhercegnek ajánlotta, akinek elmondta, hogy Melchior Juniuson kívül két helyi tanár biztatta drámaírásra. Szilézia akkori politikai helyzetének tulajdonítható, hogy ugyanő *Rudolphotocarus* címmel drámát írt Habsburg Rudolf és Ottokár cseh király történetéről. Drámát írt a strassburgi akadémiai színpadnak Aegidius Hunnius (1550–1603), a későbbi wittenbergi ortodoxia markáns képviselője is: két József-dramájának és Ruthról írott, Marburgban előadott (1586) darabjának kiadásában (Halle, 1594) kifejtette, hogy a teológusnak szabad drámát írnia, de persze nevelési és tanítási céllal. Ő maga úgy szerkesztette meg színműveit, hogy bölcs mondásokat (sententiae) és üdvösségre vezető tanításokat (salutares admonitiones) is tartalmazzanak, s egy későbbi kiadásban azt fejtegette, hogy a kereskedők és az udvari emberek hibáit teszi szóvá: nem a két társadalmi csoportot támadja azonban, hanem csak bűneiket (Frankfurt, 1596).

A tematika mellett a követett minta szerint is lehet osztályozni a színműveket. Volt, aki Plautust túl szabadszájúnak ítélte, Terentium is krisztianizálta, a késő reneszánsz dráma szerzői azonban jórészt Senecát követték. A strassburgi akadémiai színpad szerzői közül különösen Theodor Rhodiusnál világos ez, akiről Schede-Melissus ezt írta: „Tu Senecam exprimas”.

A késő reneszánsz korának legfigyelemreméltóbb német neolatin drámaírója Nikodemus Frischlin (1547–1590). Írói tehetsége mellett hányatott élete és egyénisége teszik a késő reneszánsz korában élő értelmiségiek egyik kiemelkedő alakjává. Tanárként számos helyen működött Laibachtól Braunschweigig és az oktatási szándék meg is látszik művein. A nemességet azzal haragította magára, hogy kritizálta az udvart, de humoros-szatirikus tónusban írt az alsóbb rétegekről is. Tucatnyi drámát szerzett iskolai színpadra, rendezett, fellépett darabokban. Színjátékai között a *Julius Caesar redivivus* (1584) a legjelentősebb és a maga korában is a legnépszerűbb: Jakob Frischlin németre fordította (1585, 1592), Jakob Ayrer alaposan átdolgozva adta ki (1618), hatott még a jezsuitákra is. Iskolás játéknak látszik, hogy darabjában Caesar és Cicero minden szavát ezeknek műveiből vette. A darabot mint homo Germanus írta, és annak bemutatására szánta, hogy Itália és Görögország átkelt az Alpokon, Németország már régen nem barbár, mert innen származik például a könyvnyomtatás. Írt német darabokat is, de csak a latinokat tartotta számba vehető irodalmi teljesítménynek.

Ebben a súlyos válságokkal küzdő korban indult meg a jezsuita rend drámairodalma és színjátszása is. Központjai Bécs, Köln, Ingolstadt, München és más katolikus városok voltak. A jezsuiták sokat tanultak a protestánsoktól mind a drámaírásban, mind a színpadi technika tekintetében. Ebben a korban alakult ki és vált szokásossá a pódiumszínpad, a függöny, új funkciókat kapott a kosztüm, kialakultak a színpadi mozgás, a gesztusok normái,

ekkor vált például szabállyá, hogy a drámai cselekménynek egy nap alatt kell lezajlania. Az új szabályok és szokások hozzájárultak mind a barokk, mind a klasszicista színház és a drámairodalom kifejlődéséhez.

Fontosabb irodalom

Pierre LAURENS, Claudie BALAVOINE, *Mysae redvces: Anthologie de la poésie latine dans l'Europe de la Renaissance*, I–II, Leiden, Brill, 1975.

Karl Otto CONRADY, *Lateinische Dichtungstradition und deutsche Lyrik des 17. Jahrhunderts*, Bonn, Bouvier, 1962.

Georg ELLINGER, *Die Geschichte der neulateinischen Literatur Deutschlands im sechzehnten Jahrhundert*, I–III, Berlin, de Gruyter, 1929.

Heinz KINDERMANN, *Theatergeschichte Europas*, II, *Das Theater der Renaissance*, Salzburg, Müller, 1959.

Gisbert KRANZ, *Das Bildgedicht: Theorie, Lexikon, Bibliographie*, I–II, Köln–Wien, Böhlau, 1981.

Wilhelm KÜHLMANN, *Gelehrtenrepublik und Fürstenstaat: Entwicklung und Kritik des deutschen Späthumanismus in der Literatur des Barockzeitalters*, Tübingen, Niemeyer, 1982.

Alfred LIEDE, *Dichtung als Spiel: Studien zur Unsinnspoesie an den Grenzen der Sprache*, I–II, Berlin, de Gruyter, 1963.

Eckart SCHÄFER, *Deutscher Horaz: Conrad Celtis, Georg Fabricius, Paul Melissus, Jacob Balde; die Nachwirkung des Horaz in der neulateinischen Dichtung Deutschlands*, Wiesbaden, Steiner, 1976.

Hermann WIEGAND, *Hodoeporica: Studien zur neulateinischen Reisedichtung des deutschen Kulturraums im 16. Jahrhundert*, Baden-Baden, Körner, 1984.

Andor Tarnai

LA FLORAISON TARDIVE DE LA POESIE ET DU THEATRE LATINS

Vers le milieu du XVIe siècle, ce ne sont plus les auteurs italiens qui prédominent dans la production de la poésie latine humaniste. On chercherait en vain, après 1550, des poètes latins remarquables en Italie; les poètes français écrivaient tant en latin que dans leur langue maternelle et entretenaient des rapports étroits avec Ronsard; les auteurs latins de Grande Bretagne étaient pour la plupart des Ecossais faisant de longs séjours sur le continent et cultivant surtout des relations néerlandaises et françaises. L'éclipse des auteurs italiens semble aussi caractéristique de l'époque qui fit naître la poésie savante de langue vulgaire que l'est le bilinguisme des Français et du Polonais Kochanowski.

Dans l'Europe de la seconde moitié du XVIe siècle les poétiques latines les plus importantes furent d'abord imprimées en France, puis aux Pays-Bas et en Allemagne.

Le rôle des Pays-Bas et de l'Allemagne est illustré aussi par le fait que les anthologies de poésie latine les plus volumineuses de l'époque (elles sont restées les principales sources de la recherche) ont été publiées dans ces pays.

Les anthologies de Janus Gruter qui, d'origine néerlandaise, c'est établi à Heidelberg sont la série *Delitiae*, dans le cadre desquelles on publia des volumes italien (1608), français (1609), allemand (1612) et belge (1614), puis l'anthologie des poètes néo-latins hongrois (1619), écossais (1637) et danois (1693). Le recueil devint ainsi la série représentative de la poésie humaniste de langue latine.

Dans cette poésie contemporaine on voit assez bien se désintégrer la langue considérée auparavant comme classique et seule digne d'être imitée, ainsi que le système des formes traditionnelles. Les poètes admettent dans leur langue des termes aussi bien archaïques que modernes; parmi les formes, on voit se multiplier des jeux de lettres et de mots, soit anagrammes, acrostiches, rimes et vers en forme de palindrome. Une fois la poétique de Jules César Scaliger parue, la parodie connaît une grande vogue, et on apprécie également le centon et la poésie figurative.

La poésie humaniste conquiert également les pays situés à la périphérie de l'Europe humaniste: les pays scandinaves et baltes. Les poètes néo-latins de l'humanisme tardif sortaient en majorité des universités protestantes d'Allemagne; ce qu'ils y avaient appris leur permettait ensuite de servir leur église et leur ville par des poèmes de circonstance latins. Peu nombreux étaient ceux dont la poésie se nourrissait des meilleures sources italiennes, françaises, néerlandaises.